

Syntaksin suhde merkitykseen.

Sangen yleinen on ollut käsitys, että syntaksi on katsottava erääksi merkitysoopin osaksi. RIES perustavassa teoksessaan *Was ist Syntax?* (1894) mainitsee useita huomattavia kielimiehiä, jotka ovat olleet tällä kannalla. BEHAGHEL esim. sanoo: »Die Syntax ist ihrem Wesen nach nichts anderes als ein Abschnitt der Bedeutungslehre» (Ries mts. 75). Myös NOREENIN mielipide näyttää pääasiassa kulkevan samaan suuntaan. Aihetta ajatteluun antaa kuitenkin se seikka, että merkityksen ohella puhutaan myös »käytöstä». Sanotaan, että syntaksin on selvitettävä sananmuotojen »merkitys ja käyttö» (»Bedeutung und Gebrauch») tai käytetään sanontaa »merkitys (käyttö)». Merkilläpantavaa edelleen on, että varmuuden vuoksi syntaksiin nimenomaan ilmoitetaan kuuluvan kongruenssin ja sanajärjestyksen käsittelemisen.

Ries itse määrittelee syntaksin 'opiksi sanayhtymistä'. »(Die Syntax) behandelt die Verbindung der Worte zu neuen Einheiten oder die Wortfügung.» (Mts. 142). Lause on vain eräs laji sanayhtymiä. Ries ei ko. teoksessaan missään kohdin selitä, mistä sanayhtymä on tunnettavissa. Hän näyttää pitävän itsestään selvänä asiana, että osataan erottaa sanayhtymä sellaisesta kaksi tai useampia sanoja käsittävästä puheen katkelmasta, joka ei ole sanayhtymä. Asia ei teoreettisessa suhteessa suinkaan ole selvä, mutta tässä meillä ei ole tilaisuutta sen pohtimiseen.

Seuraavassa lähdemme Riesin käsityksestä, että syntaksissa tarkastelun kohteena ovat sanayhtymät. Sanayhtymissäkin on kuitenkin sekä muoto- että merkityspuoli. On tietenkin ajateltavissa, että yksinomaan semanttinen puoli ratkaisee, mitkä sanat voivat muodostaa sanayhtymän. Epäilemättä todella näin olikin laita kielen lapsuusvuosina. Mutta voidaanko sanoa, että kielet nykyisessä kehitysvaiheessaan vielä ovat tällä kannalla? On tosiasia, että monissa kielissä kuten indo-germaanisissa ja suomessa mielivaltaisesti voidaan muodostaa sanayhtymiä sana-aineksista, jotka semanttisessa suhteessa eivät sovi yhteen. Tästä olkoot esimerkkeinä sentapaiset varsinkin loogikkojen mielenkiintoa herättäneet sanayhtymätyypit kuin *nelikulmainen kolmio*, *punainen luku*, *puinen rauta*, *lempeä pöytä*, jollaisia kielentutkijat pitävät kielellisesti täysin korrekteinä ilmauksina (ks. esim. CHARLES BALLY *Linguistique générale et linguistique française*, 1932, s. 45. Ries, mts. 97).

Toisenlaista tapausta taas edustavat esimerkit, jotka ovat yhteydessä kongruenssin kanssa. Kongruenssisääntöjen johdosta nimittäin eivät sanayhtymiä aina voi muodostaa sanat, joiden merkityksen puolesta odotaisi niin tekevän. Kongruenssin lähtökohtana ovat epäilemättä aina

olleet eräät merkityspiirteet, jotka toistuvat keskenään kongruoivissa sanoissa, esim. luku adjektiivien ja finiittiverbien kongruenssissa. Tällöinkin kongruenssin tehtävänä esim. nykysuomessa yleensä näyttää olevan vain sanojen yhteenkuuluvuuden osoittaminen, mutta toisinaan sen avulla saadaan esiin merkitysmomentti, joka muuten ei olisi saanut ilmaustaan, näin esim. lauseissa *kaikki kaatuvat* ja *kaikki kaatuu*. Aikojen kuluessa kuitenkin kehitys saattaa viedä siihen, että kongruoivaan sanaan liittynyt »pääsanana» kanssa yhteinen merkityksaines hälvenee. Tällaista on tapahtunut idg. kielissä mm. nominien genusten alalla. Genus on semanttisessa suhteessa voinut menettää merkityksensä. Esim. ruotsissa ei genusjaolla enää ole juuri mitään semanttista pohjaa. Mutta sillä on yhä edelleenkin syntaktiset vaikutuksensa: kaikki substantiivit ovat jakaantuneina kahteen suureen ryhmään, ja vastaavasti adjektiiveilla ja pronomineilla on kaksi erilaista muotoa, joista toista on käytettävä, kun se liittyy *en* -ryhmään kuuluvaan, ja toista, kun se liittyy *ett* -ryhmään kuuluvaan sanaan. On siis sanottava esim. *denna stol*, mutta *detta bord*. Mitään merkityseroa sanoilla *denna* ja *detta* ei ole. Jos sanan muodon merkitsemme isolla kirjaimella ja merkityksen pienellä, voimme kaavalla (1) ilmaista äskenmainitun esimerkin seuraavasti: $A_1a B b$, $A_2a C c$. Jopa on sanottava *denna plats*, mutta *detta ställe*, vaikka *plats* ja *ställe* ovat likipitään synonyymit. Kaavalla (2) ilmaistuna $A_1a B_1b$, $A_2a B_2b$. Nyt mainitun laisissa tapauksissa on kysymyksessä se, mitä LOUIS HJELMSLEV nimittää puhtaaksi kongruenssiksi (concordance pure) ja minkä hän määrittelee seuraavasti: »Le morphème de l'élément dépendant n'indique que le rapport syntaxique et ne porte point sur la signification du terme regi» (Principes de grammaire générale, 1928, s. 143).

Kongruenssiin verrattavia ilmiöitä esiintyy myös kaasusten käytön alalla. Ei ole harvinaista, että kielten eräät kaasusmuodot menettävät suureksi osaksi alkuperäisen merkityksensä (joka on alkuaan voinut olla esim. lokaalinen). Näin on idg. kielissä käynyt erityisesti »grammaattisten» eli »sisäisen determinaatoin kaasusten», jollaisiksi WUNDT nimittää (Die Sprache II, 1912, s. 84 seur.) nominatiivia, akkusatiivia, genetiivia ja datiivia. Mitä näistä kaasuksista kulloinkin käytetään, riippuu olennaisesti siitä, millaisen ilmauksen kanssa ao. sana muodostaa sanayhtymän. Mitä suomeen tulee, näyttävät varsinkin nominatiivi, akkusatiivi, partitiivi ja suureksi osaksi myös genetiivi kehittyneen tuollaisiksi »rektiosta» riippuviksi kaasuksiksi. Esimerkeissä *teet sen* ja *tee se* meidän täytyy katsoa *sen* ja *se* sanojen merkitsevän samaa; niiden erilaisuus on yhteydessä verbi-muotojen (*teet* ja *tee*) erilaisuuden kanssa, joihin ne objekteina liittyvät. Muotojen ja merkitysten suhteet ovat samanlaiset kuin yllä esittämäs-

sämme kaavassa (1). Voidaan siis sanoa, että tässä on kyseessä kongruenssin sukuinen ilmiö. Mahdollisesti aikoinaan jotkin semanttiset seikat ovat olleet objektimuodon erilaisuuden syynä, mutta mitkä, sitä ei vielä liene selvitetty. Kielteisessä lauseessa objektin pitää, kuten tunnettua, olla partitiivissa. Nykykielen kannalta tämäkin on kongruenssia. Lähtien partitiivin alkuperäisestä merkityksestä lienee kuitenkin mahdollista semanttisesti selittää tämän ilmiön synty.

Voidaan ehkä huomauttaa, että sanan muoto ja merkitys muodostavat niin kiinteän elimellisen yhteyden keskenään, että muodon erilaisuus aina tuo mukanaan myös merkityksen tai ainakin merkitysvivahduksen erilaisuuden sekä että on vaikeata määrätä, mikä merkitysaines liittyy kuhunkin sanayhtymän yksityiseen sanaan. Jos ankarasti pidettäisiin kiinni tällaisesta kannasta, olisi kuitenkin kielen merkityspuolen erittely mahdoton. Sanakirjat ja käännökset kielestä toiseen kuitenkin osoittavat, että ainakin hieman karkeampi merkitysten käsittely on mahdollinen. Tarkastakaamme vielä esim. sanayhtymiä *jatkuvasti ponnistelemalla* ja *jatkuvalla ponnistelemisella* (tai *ponnistelulla*). Ne merkitsevät suunnilleen samaa, samaten niiden osat *jatkuvasti* ja *jatkuvalla* sekä *ponnistelemalla* ja *ponnistelemisella*. Vastaavasti on laita sanayhtymissä *valloittaa kaupungit* ja *kaupunkien valloittaminen* (esim. *hänelle annettiin tehtäväksi valloittaa kaupungit* tai *kaupunkien valloittaminen*). Tällaiset esimerkit ovat aikaisemmin esittämämme kaavan (2) mukaisia, joten näissäkin tapauksissa voi puhua kongruenssista ainakin väljemmässä mielessä. Niissä ilmenee sanain syntaktisen luonteen pitkälle menevä riippumattomuus merkityksestä. Sillä jos ilmaukset A_1 ja A_2 , jotka merkitsevät samaa, täytyy konstruoida eri tavoin, nimittäin $A_1 B_1$:n kanssa ja $A_2 B_2$:n kanssa, jolloin B_1 ja B_2 myös ovat synonyymit, osoittaa se, ettei konstruktiovien erilaisuus perustu merkitykseen. — Tästä huolimatta on myönnettävä, että historiallisen kielentutkimuksen heuristisena periaatteena voidaan pitää, että erilaisen konstruktiovien genesis on mikäli mahdollista etsittävä sanojen ja ilmausten aikaisemmasta erimerkitysisyydestä.

On tunnettua, että monen kielen, mm. suomen, sanat ovat jakaantuneina ryhmiksi, joiden jäsenet ovat sellaisessa suhteessa toisiinsa, että M-ryhmän jäsen, oli se mikä tahansa, voi muodostaa sanayhtymän toisen, N-ryhmän minkä tahansa jäsenen kanssa, kun taas eräiden muiden ryhmien jäsenet eivät voi muodostaa sanayhtymiä äskenmainittujen ryhmien jäsenten kanssa. («Sanalla» tarkoitetaan tällöin edelläolevan mukaisesti tiettyä muotoa ja siihen liittyvää tiettyä merkitystä.) Eräissä ryhmissä saattaa olla vain harvoja jäseniä, muutamissa ehkä vain yksi, toisissa taas rajaton määrä. Sanan tai yleisemmin sanoen ilmauksen syntak-

tisen luonteen määrää juuri se seikka, millaisten ryhmien jäsenten kanssa se voidaan konstruoida sanayhtymäksi ja millaisten ei. Kuuluvuus tiettyyn ryhmään (so. ilmauksen syntaktinen luonne) voidaan luonnollisissa kielissä yleensä selvittää ehdottoman varmasti vain empiirisesti, mutta samalla kielentutkijat tietysti pyrkivät löytämään morfologisia ja semanttisia tunnusmerkkejä, jotka ovat mahdollisimman monelle ryhmän jäsenelle ominaisia.

Tavallisesti sana tosiasiallisessa puheessa muodostaa sanayhtymän sellaisen sanan kanssa, joka puheen asiallisen ja loogillisen yhteyden kannalta on »luonnollinen». Mutta niinkuin mainittiin, myös loogillisesti ja asiallisesti yhteensopimattomien tai ainakin yhteensopimattomilta näyttävien sanojen yhtymistä kielellisesti korrektiksi sanayhtymäksi esiintyy. Tämä sanojen yhdistämismahdollisuus ja sillä kokeileminen on varmaankin ollut omiaan suuresti edistämään inhimillisen ajattelun kehitystä. Mutta se on tuonut esiin myös sen kysymyksen, missä määrin sanat, jotka syntaktisessa suhteessa käyttäytyvät yhdenmukaisesti, sisältävät joitakin yhteisiä, joskin ehkä vaikeasti esiin analysoitavia merkitysaineksia. Erityisesti tulee tämä ongelma tärkeäksi, kun on puhe ns. sanaluokkien olemuksesta.

Niissä kielissä, joissa tavataan sellaisia sanaryhmiä, joita perinnäiset nimitykset substantiivi, adjektiivi, verbi jne. ilmaisevat, edellytetään tiettyyn sanaluokkaan kuuluvalla sanalla jossakin suhteessa yhdenmukaista syntaktista käyttäytymistä, esim. substantiivin pitää aina voida muodostaa sanayhtymä adjektiiveihin kuuluvan sanan kanssa. Samalla on kuitenkin usein oletettu, että perinnäiseen sanaluokkaan kuuluville sanoille, esim. substantiiveille, on ominaista myös tietty yhteinen, tosin äärimmäisen abstraktinen merkityspiirre. On sanottu esim. että substantiiveille on ominaista, että ne ilmaisevat »olioita», adjektiiveille se, että ne ilmaisevat »ominaisuutta» jne. Jos todella »olio» ja »ominaisuus» edustavat merkitysisällyksiä, on tietysti myös äskenmainittu syntaktinen yhteensopiminen, joka vallitsee substantiivien ja adjektiivien kesken, selitettävissä samana »olion» ja »ominaisuuden» yhteenkuuluvuudeksi tai puhuaksemme filosofisemmin »substanssin» ja »aksidenssin» olemukselliseksi suhteeksi.

Aina Aristoteleesta asti on filosofiassa puhuttu yleisimmistä käsitteistä eli kategorioista. Stoalaiset erottivat pääkategorioja neljä: substanssin eli olion, kvaliteetin eli ominaisuuden, tilan ja toiminnan sekä suhteen kategoriat. Epäilemättä ainakin kolmeen ensimmäiseen oli päädytty tarkkaamalla kielen, tässä tapauksessa lähinnä kreikan, kategorialaitosta. Olivathan stoalaiset erikoisesti omistautuneet juuri kielen tarkasteluun ja

uranuurtajia kieliopin systematiikan ja terminologian alalla. Stoalaisten nelijakoon sitten yhtyivät monet myöhemmät ajattelijat. Meilläkin mm. TH. REININ ja ARVI GROTFELTIN käsitys kategorioista näyttää olleen tämäntapainen (REIN Sielutieteen oppikirja, 4. p., 1925, s. 114; Muodollisen logiikan oppikirja, 4. p., 1920, s. 26; Iso tietosanakirja, art. Kategoria). On siis arveltu, että olion ajatuskategoriaa kielessä ilmaisee substantiivi, ominaisuuden adjektiivi jne.

On kuitenkin olemassa kieliä, jotka eivät tee eroa esim. substantiivin ja adjektiivin tai adjektiivin ja verbin välillä. Toisaalta suomessakin on runsaasti tapauksia, joissa sama ajatussisällitys voidaan vaihtoehtoisesti ilmaista substantiivilla ja adjektiivilla tai adjektiivilla ja adverbilla tai verbillä ja toisenlaisella adverbilla (esim. *tavaton kuumuus, tavattoman kuuma, kuumottaa tavattomasti*). Jollakin toisella kielellä saattaa tällaisessa tapauksessa olla käytännössä vain yksi ilmaisutapa. MARTY arvelee, ettei ole havaittavissa mitään tosiasiallista yhdistävää merkityksainesta *k a i k k i e n* tiettyyn perinnäiseen sanaluokkaan kuuluvien sanojen merkitysten kesken. Tekee mieli yhtyä hänen loppupäätelmäänsä: »Es besteht also kein Zweifel, dass wir an den Redeteilen im allgemeinen nicht Bezeichnungsmittel vor uns haben, die ausschliesslich von semantischen Gesichtspunkten gebildet sind» (Satz und Wort, 1925, s. 60). Epäilemättä kielen aikaisemmassa kehitysvaiheessa substantiivien kategoria sisälsi sanoja, jotka ilmaisivat konkreettisia esineitä, ja adjektiivien kategoria kvaliteetteja ilmaisevia sanoja. Mutta sittemmin näiden analogian mukaan ryhdyttiin käyttämään ja syntaktisesti konstruoimaan muitakin sanoja, joiden merkityksissä oli esineellistä tai kvalitatiivista vain kuvaannollisessa mielessä (Martyn ns. *figürliche innere Sprachform*) ja lopulta ei tätäkään. Jäljelle jäi pelkkä sanan kuuluminen tiettyyn kielelliseen kategoriaan, kieliyhteisön tottumus käyttää sanaa syntaktisesti tietyllä tavalla (yhdistää se tiettyihin toisiin kategorioihin kuuluvien sanojen kanssa). Sellaiset sanat kuin *käsité, otaksuma* eivät merkitse mitään konkreettisia esineitä eivätkä sanat *olematon, mahdollinen* mitään laatuja. Juuri siitä, ettei tiettyyn sanaluokkaan kuuluvia sanoja merkityksen puolesta minäkään enää tarvitse yhdistää, saa selityksensä se, että liittämällä toisiinsa esim. substantiivin yksikön nominatiivi ja minkä hyvänsä adjektiivin yksikön nominatiivi saadaan syntymään kielellisesti korrektilta vaikuttava sanayhtymä. Merkillepantavaa edelleen on, että ainakin useissa idg. kielissä ja myös suomessa periaatteessa *k a i k k i* merkitykset voidaan ilmaista substantiiveilla. TH. REIN tavallaan tunnustaa tämän seikan sanoessaan, että ominaisuus tai tekeminen (voi lisätä: tai suhde) on ilmaistavissa myös substantiivilla, »jos se ajatellaan ikäänkuin se olisi olio»

(Muodoll. logiikan oppikirja s. 27). Tosin voitaneen sanoa, että eräät merkitykset »luonnollisimmin» ilmaistaan adjektiivilla, toiset taas verbillä jne. Niillä on, sanoo Husserl, »adjektiivinen» jne. »ydin» (ks. HUSSERL *Formale und transzendente Logik*, 1929, Beilage I: Syntaktische Formen und syntaktische Stoffe).

Voidaan kysyä, mitä sellainen määritelmä kuin »Substantiivit ovat sanoja, jotka nimittävät olioita» asiallisesti oikeastaan sisältää. Onko »olio» tässä muuta kuin eräisiin grammaattisiin suhteisiin viittaava käsite? Näyttää siltä, että »olion» ainoa tunnusmerkki on se, että se kielessä ilmaistaan substantiivilla. »Olio»-käsite on vailla asiallista sisällystä ja määritelmä näin ollen vain näennäinen. Samoin on laita muidenkin sanaluokkain semanttisen määrittelyn. On hyvin luultavaa, että logiikan koko perinnäinen kategoriajako perimmäältään onkin kieliopillinen. Luonteeltaan kieliopillinen on myös se määritelmä, että »substantiivit ovat sanoja, jotka nimittävät sellaista, josta voidaan sanoa, millainen se on». Tämä määritelmä nim. ilmaisee peitetysti sen seikan, että substantiivi on sana, joka voi saada adjektiivin määräyksekseen. Mitään asiallista tietoa substantiivien merkityksestä se ei anna. Tämän tosiasian taustaa vastaan voimme ymmärtää, että WITTGENSTEIN teoksessaan *Tractatus logico-philosophicus* (1922) leimaa mielettömäksi sellaisen »lauseen» kuin: »On olemassa olioita» (»Es gibt Gegenstände») (s. 84). Tällainen »lause» ei sano mitään todellisuudesta. (Hyvällä tahdolla voi siinä nähdä viittauksen siihen, että kielessä on tietty kategoria sanoja.)

Olio -sanan luonteen ymmärtämiseen tulee ehkä lisävalaistusta, kun vertaamme sitä erääseen toiseen suomen sanaan, nim. substantiiviin *juttu*. Tätä sanaa käytetään usein arkikielessä sellaisella tavalla, ettei siihen näytä liittyvän mitään asiallista merkitystä, vaan ainoastaan substantiivin syntaktinen funktio. Näin esim. lauseissa *Tien auraaminen jälle on verrattain yksinkertainen juttu*; *Tuollainen leikkaus on helppo juttu* (Nykysuomen sanakirjan aineskokoelmat). Samaan tapaan käytetään eräissä kielissä sanaa *historia* (ruotsissa, tanskassa *historie*). Nyt tarkoitettu *juttu* -sanan asiallisen merkityksen puutteesta johtuu, ettei käy mielekkäästi sanominen *se on juttu* (samalla tavoin kuin sanotaan esim. *se on kirja*), vaan *juttu* -sanan täytyy olla sisällyksellisesti jollakin tavoin tarkemmin määrätty.